

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
кафедра психології

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України
лабораторія методології і теорії психології

Сумський державний університет
кафедра психології, політології та соціокультурних технологій

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди
кафедра психології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
кафедра психології

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
кафедра практичної психології

Гродненський державний університет імені Янки Купали (Білорусь)
факультет психології

Державний педагогічний університет імені
Національної комісії з питань освіти у Кракові (Польща)
кафедра психології

Казахський національний педагогічний університет
імені Абая (м. Алмати, Казахстан)
кафедра загальної і прикладної психології

Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної
роботи НАПН України

Навчально-методичний центр психологічної служби Сумського обласного
інституту післядипломної педагогічної освіти
Академія наук вищої освіти України

*95-й річниці від дня заснування Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка присвячується*

ОСОБИСТІТЬ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

МАТЕРІАЛИ

V Міжнародної науково-практичної конференції
28 лютого – 1 березня 2019 року

УДК: 159.923:[316.4(082)+316.613.5]
ББК 88.372я431
О 72

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
навчально-наукового Інституту педагогіки і
психології Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка
(протокол № 7 від 26.02.2019 р.).

Редакційна колегія:

Кузікова Світлана Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Абрамцов Рафал – доктор PhD, завідувач кафедри психології Державного педагогічного університету імені Національної комісії з питань освіти у Кракові (Польща)

Вертель Антон Вікторович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Єрмакова Наталія Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Зливков Валерій Лаврентійович – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Пухно Світлана Валеріївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Ракицька Анна Вікторівна – кандидат психологічних наук, декан факультету психології Закладу освіти «Гродненський державний університет імені Янки Купали», (м. Гродно, Білорусь)

Сатова Акмарал Кулмагамбетівна – доктор психологічних наук, професор завідувач кафедри загальної і прикладної психології Казахського національного педагогічного університету імені Абая (м. Алмати, Казахстан)

Сафін Олександр Джамільович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Хомич Галина Олексіївна – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди,

Хомуленко Тамара Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди

Щербак Тетяна Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

О 72 Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (28 лютого – 1 березня 2019 року, м. Суми) / Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. – 472 с.

Збірник містить матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», що висвітлюють теоретичні та практичні результати досліджень проблем особистості в контексті її життєвого шляху, в умовах особистісних, міжособистісних і суспільних криз. Особливу увагу приділено питанням збереження психічного здоров'я та надання психологічної допомоги людині в консультативно-терапевтичній практиці.

© Колектив авторів, 2019

Видано в авторській редакції

© СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019

ЗМІСТ

Секція 1. Теоретико-методологічні дослідження особистості у кризових умовах та критичних ситуаціях життя

Блинова О. Є. Інтелектуальна міграція в сучасній Україні: соціально-психологічний вимір	9
Богуца Ю. М., Войтенко І. О. Профілактика виникнення стресів у педагогічній діяльності	12
Болотова О. М. Резильєнтність як риса, резильєнтність як процес: третій шлях	16
Венгер Г. С., Шагай М. О. Теоретико-методологічні засади дослідження стресостійкості у особистості	20
Вертель А. В. Р. Генон VS З. Фрейд: криза модерністської психології	23
Вертель А. В., Михайличенко С. Е. Едипів комплекс як передумова появи свідомості	26
Видолоб Н. О. Психосоматичні реакції особистості на кризові життєві ситуації..	29
Вовк Н. П., Головченко С. І. Проблема ставлення до смерті у працівників аварійно-рятувальних служб ДСНС України	32
Воронкевич О.М. Особливості психоемоційного розвитку дітей, потерпілих від шкільного насильства	35
Галата О.С. Цілеспрямованість як один з компонентів навчальної завзятості у студентів та школярів	39
Галян І.М. Психологічні особливості особистості, що перебуває в кризовому стані	42
Гресько І.М. Роль я-концепції особистості в переживанні кризових ситуацій ..	44
Григорчук Л. В., Кузікова С. Б. Життєстійкість як адаптаційний ресурс особистості	48
Дворніченко Л. Л., Чернявська В.В. Криза професійної освіти в Україні та світі як прояв кризи буття людини у транзитивних суспільствах	51
Зликов В. Л. Феномен після правди у кризових життєвих ситуаціях	53
Котух О. В. Криза довіри в міжособистісних стосунках	57
Лозова О. М. Професійні компетенції психолога-практика у кризовому суспільстві	60
Лугова М. С. Методологія подолання кризових станів за роботами Віктора Франкла	62
Меженна Н.Ю. Особливості сприйняття новацій в архітектурі та дизайні як стресова ситуація щодо особистості	66
Мирошник О. Г. Рефлексивність як модератор впливу на копінг-стратегії юнаків в ситуації стресу	69
Ніколаєв Л. О. Психологічні чинники емоційного вигорання практикуючих психологів	72
Ніколаєнко С. О., Овсієнко І. А. Шляхи розвитку політичної свідомості представників різних поколінь	75
Обухова Н.О. Стратегії подолання студентами криз у навчанні	79
Панок В. Г. Варіативність як якість особистості	82
Пасько К. М. Особистісна криза в сучасних умовах трансформації суспільства	84

появу кризових станів. Важливо усвідомити, що необхідна певна готовність суб'єкта до деструктивного сприйняття стресора і трансформації його впливу у внутрішній стан, який визначається як кризовий. Тому спосіб поведінки людини в кризовій ситуації пов'язаний, як з рівнем сприйняття зовнішніх вимог, так і з рівнем мотивації щодо відповідності цим вимогам.

Які шляхи виходу особистості з кризи (перехід в нову якість) бачать фахівці? Сама криза є поворотним моментом у житті людини й може мати як деструктивне, так і конструктивне значення для процесу розвитку та становлення особистості. Тому незалежно від визначення змісту кризових ситуацій дослідники вважають, що існують два варіанти виходу особистості з кризи [1; 5]. Перший (конструктивний) стосується розвитку адаптаційних можливостей особистості, набутих унаслідок активної взаємодії з кризою, нового життєвого досвіду. Другий (деструктивний) варіант розвивається тоді, коли вихід з кризи не знайдений, що затягує депресивний стан і спричиняє уникнення ситуації [4]. Саме на конструктивний варіант екзистенційні аналітики спираються в своїй практиці.

Тому шлях трансформації так званої «кризової особистості» в «некризову», достатньо реалізовану, лежить через її конструктивне (продуктивне) самовизначення. Воно полягає в активному переосмисленні психологічного минулого, яке спрямоване на побудову психологічного майбутнього, формування позитивних очікувань, впевненості, психологічної перспективи, а також накопичення досвіду успішної самореалізації.

Література

1. Василюк Ф.Е. Психология переживания: Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М.: МГУ, 1984. – 200 с.
2. Выготский Л.С. Психология / Л.С. Выготский – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1007 с.
3. Заиченко Т.И. Причины и проявления кризисного развития личности в педагогической деятельности: автореф. ... канд. психол. наук. М., 2009. – 19 с.
4. Ильина В.В. Проблематика личностного кризиса в психологической науке. Концепт. 2014. Т. 26. – С. 521–525.
5. Мухина В.С. Проблемы формирования ценностных ориентаций и активности личности в ее онтогенезе / В.С. Мухина – М.: МГПИ, 1987. – 151 с.
6. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях / А.А. Осипова – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 315 с.

Гресько Інна Миколаївна

аспірант кафедри психології

Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)

РОЛЬ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРЕЖИВАННІ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

В умовах динамічного сьогодення кожна людина на певному етапі життя потрапляє в ту чи іншу кризову ситуацію. Матеріальні труднощі, втрата близької людини чи проблеми зі станом здоров'я зазвичай спонукають

людину до активних дій, до зміни життєвих цінностей, світогляду, але іноді поведінка людини може характеризуватися пасивністю, розгубленістю та соціальною дезадаптацією. В обох випадках ключову роль в реакції людини на кризову ситуацію відіграють її індивідуально-психологічні особливості, світосприйняття, або Я-концепція особистості.

Істотний внесок в розвиток поняття Я-концепції зробили такі зарубіжні психологи як: Р. Бернс, У. Джеймс, Е. Еріксон, А. Маслоу, К. Роджерс та ін. Серед вітчизняних вчених, які у своїх працях розглядають різні аспекти даного поняття, можна виділити наступних: К.О. Абульханова-Славська, М.Й. Боришевський, Р.В. Каламаж, І.С. Кон, С.Д. Максименко, В.В. Столін, І.І. Чеснокова та ін. Питання функціонування особистості в кризових ситуаціях життя досліджували Л.Ф. Бурлачук, Є.О. Варбан, Ю.І. Лановенко, Т.М. Титаренко, О.В. Тімченко та ін.

Мета даної роботи – проаналізувати роль Я-концепції особистості при переживанні кризових ситуацій життя.

В психологічній науці існує багато варіантів визначення поняття Я-концепції, але загальноприйнятим можна вважати те, що пояснює Я-концепцію як сукупність установок, спрямованих на себе, що формуються під впливом життєвого досвіду людини [1, с. 18]. Я-концепція є динамічною системою всіх уявлень людини про себе і бере участь в процесах саморегуляції й самоорганізації особистості. [4, с. 121]. Крім того, Я-концепція має певну структуру, в якій можна виділити декілька компонентів [1; 3]:

1) усвідомлення своїх фізичних й інтелектуальних властивостей (Я-розуміння). Даний компонент є когнітивною стороною Я-концепції, завдяки якому особистість спрямована на саморозуміння, самоспостереження, рефлексію та ін.;

2) самооцінка, або Я-відношення, є емоційно-оцінюючою складовою, що проявляється у самоповазі, адекватній самооцінці та рівні домагань. Наприклад, позитивна оцінка своєї зовнішності в свідомості людини може істотно вплинути на позитивність її Я-концепції в цілому, а негативна оцінка спричинює зниження загальної самооцінки людини;

3) суб'єктивне сприйняття, яке впливає на дії та вчинки людини (Я-поведінка). Дана сторона Я-концепції відповідає за самовиховання, самоконтроль і бажання особистості до самовдосконалення.

Деякі автори підтримують думку, що Я-концепцію слід розглядати як детермінанту поведінки особистості. Так, поведінка людини, її вчинки та дії в різноманітних ситуаціях життя залежать від трьох факторів: перший – як особистість бачить себе; другий – як вона розуміє ситуацію, в якій опинилася; третій – від взаємодії вищеперерахованих факторів. Тому в літературі можна зустріти думку, що для того, щоб змінити поведінку людини як в повсякденних, так і в кризових ситуаціях – необхідно змінити її уявлення про себе, хоча й такі зміни в дорослому віці потребують зусиль та достатньої сили волі [1, с. 18].

Слід зазначити, що Я-концепція особистості базується на особистісному досвіді, що включає цінності, ідеали й установки людини, які сформувались до певного моменту її життя, тому вона може сприймати світ у цілому або як

позитивний, упорядкований, в якому людина має можливість реалізувати свій особистісний потенціал, або, навпаки, як хаотичний, неусвідомлений і загрозливий. В залежності від цього формуються уявлення людини про себе або як про гідну поваги, яка може успішно досягати цілей і вирішувати важливі життєві завдання, або, навпаки, як неспроможну успішно діяти і реалізовувати свій потенціал у не завжди сприятливому для неї оточуючому середовищі. Різниця таких варіантів існування різних картин світу, і, відповідно, власного Я, призводить до формування різних уявлень людини про себе, різних Я-концепцій. Таким чином, в одних людей Я-концепція може бути позитивною, адекватною, реалістичною, чітко сформованою, що дає їм змогу переживати складні життєві обставини, а в інших – навпаки, нечіткою, недостатньо диференційованою, що ускладнює перебування в кризовій ситуації та вихід з неї [2, с. 9].

Проблема кризи та кризових ситуацій завжди знаходилася у центрі уваги фахівців та розроблялася у межах різних напрямків та концепцій. Так, в наукових джерелах можна зустріти наступне визначення кризової ситуації: це певний поворотний пункт життєвого шляху людини, при якому проявляється неможливість реалізації основних життєвих потреб і необхідність зміни звичного способу буття. До характерних особливостей кризової ситуації відносять: порушення звичного ходу життя, несподіваність та почуття неконтрольованості обставин, невизначеність майбутнього та ін. Деякі автори зазначають, що кризова ситуація проявляється для людини в декількох аспектах, а саме: різка зміна змісту і характеру взаємодії із навколишнім середовищем, поява взаємозв'язку актуальних переживань з соціальними і духовними складовими кризового стану, можливість як потенційного росту і вдосконалення особистості, так і деструктивних змін в її структурі [5, с. 232].

Варто відмітити, що головною психологічною особливістю людини у кризовій ситуації є уявлення про безвихідність становища і неможливість знайти шляхи вирішення проблеми, найчастіше внаслідок відсутності інформації, необхідної для її розв'язання [5, с. 232]. Хоча як зазначають деякі автори, контролюючи свої психічні та поведінкові процеси, індивід може взяти відповідальність за зміну ситуації, в чому проявляється одна з основних функцій Я-концепції, зокрема регулятивна [1, с. 16-21].

Таким чином, уявлення та установки особистості щодо себе, тобто Я-концепція, впливають на інтерпретацію індивідуального досвіду людини, навколишніх подій і обумовлюють певну поведінку в різноманітних ситуаціях життя. Оскільки самооцінка людини, впевненість у своїх силах, здатність до рефлексії та самоконтролю, що є складовими Я-концепції, визначають погляди на кризову ситуацію життя, то позитивна або негативна Я-концепція впливають на реакцію, тривалість перебування, спосіб проживання та виходу з кризи. Зокрема, при заниженій самооцінці й невпевненості в собі, думки зазвичай мають негативний характер і супроводжуються почуттям страху, тривоги чи напруження, що знижує опірність та стресостійкість організму людини, послаблює її волю, і таким чином ускладнює процес перебування і виходу з кризової ситуації [5, с. 231-240].

З іншого боку, якості та характеристики, що притаманні людині з позитивною Я-концепцією, сприятимуть ефективному вирішенню проблем та виходу з кризових ситуацій, що зустрічаються на життєвому шляху особистості, адже адекватна самооцінка, почуття впевненості, рефлексія, самоконтроль та ін. визначають сприймання людиною навколишніх подій. Так, кризова ситуація може дарувати особистості нові знання і вміння, незамінний досвід, але лише за умови, що людина зробить для себе відповідні висновки. Адже, при негативній Я-концепції існує схильність знецінювати будь-який досвід, скаржитися на оточення та на життя загалом, що, в свою чергу, породжує ще більше негативних емоцій та ускладнює ситуацію. В той час як позитивне самоствалення дає людині більше сил та енергії для вирішення проблеми, для пошуку нових шляхів виходу з кризової ситуації, при цьому особистість збагачується новим досвідом і мудрістю, що дозволяє в майбутньому розуміти свої слабкі та сильні сторони і не повторювати помилок.

Отже, узагальнюючи вищезазначене, стає зрозумілим, що Я-концепція, як сукупність установок, спрямованих на себе, які формуються під впливом життєвого досвіду людини, відіграє провідне значення у сприйнятті різноманітних життєвих подій. Перебування людини в складних життєвих обставинах, при яких проявляється неможливість реалізації основних життєвих потреб і необхідність зміни звичного способу буття, зазвичай підштовхує людину до зміни характеру взаємодії з оточуючим світом, зосередженості на теперішньому моменті і задіянні внутрішніх ресурсів. Тому на сьогодні актуальність даної тематики не вичерпується, зокрема перспективу подальших пошуків ми вбачаємо у виробленні способів корегування Я-концепції особистості через формування ефективних поведінкових стратегій в кризових ситуаціях.

Література

1. Барська В. О. Психологічні умови розвитку позитивної «Я-концепції» особистості студента / В. О. Барська // Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки. – 2015. – № 1-2. – С. 16–21.
2. Знанецька О. М. Особливості зв'язку Я-концепції особистості з її психологічним благополуччям: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / О. М. Знанецька ; Акад. пед. наук України ; Ін-т психол. ім. Г.С. Костюка. – К., 2010. – 20 с.
3. Левицька І. М. Образ фізичного Я та самоствалення як регулятивні чинники поведінки особистості / І. М. Левицька // Проблеми сучасної психології. – 2017. – № 2. – С. 98–103.
4. Орлова Г. В. Проблема виховання Я-концепції особистості у наукових джерелах хх ст. / Г. В. Орлова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2017. – Вип. 21(2). – С. 115–124.
5. Потапчук Є. М. Самоконтроль особистості в екстремальних та кризових ситуаціях як важлива умова самозбереження / Є. М. Потапчук, Н. Д. Потапчук // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2015. – Вип. 17. – С. 231–240.